

AZTÁN CSAK CSINÁLOM, ÉS NEM TUDOK LEÁLLNI

Rajslí Emese péterváradi
beszélgetése Böndör Pállal
és Maurits Ferencsel

(Az interjúhoz hozzátartozik, hogy amikor először föl hívtam Böndör Pált – illetve Palit, hisz a feleségével másod-unokatestvérek vagyunk –, és említettem neki, hogy majd Mauritscsal is szeretnék beszélni, akkor Pali azt ajánlotta, találkozzunk valamelyik csütörtökön délelőtt a Forumban. Évek, évtizedek óta ott kávéznak-söröznek-ebédelnek Mórival. Aztán azon a szeptemberi csütörtökön azt javasolták, menjünk föl Móri péterváradi műtermébe. Én újvidéki vagyok, de a várnak azon a részén, ahova Móri kalauzolt, nem jártam még, a műtermébe meg teljes megilletődöttséggel léptem be, azok közé a *burjánzó, mindent összekötő-szétszakító-felbontó-egyesítő-ötöző-ragasztó-nyomasztó* vonalak közé. Ott beszélgettünk, a műterem galériáján. Én kicsit feszengve attól, hogy Palit tegezem, Mórit meg magázom, ők ketten viszont teljes összhangban, egymás gondolatait folytatva, továbbfűzve: egymás emlékein szűrték át a firtatott évtizedeket.)

Tudjátok, hogy az Exnek tematikus számai vannak, a most készülőknek az Átvértett flastrom munkáimat adtuk. Abból a régi, szegedi kiadású interjúkötet-

ből indult az ötlet, amelynek Rózsaszín flastrom volt a címe, és amelyhez Szajbély Mihály tanár úr diákjai járták végig a volt sympósokat...

Böndör Pál: Én erre a kötetre egyáltalán nem emlékszem.

Maurits Ferenc: Én nem is láttam.

B. P.: Valami rémlik, hogy jöttek, de így, hogy nem is emlékszünk rá, nehéz lesz hozzá kapcsolódni.

Akkor a nyolcvanas évek elejének perspektívájából beszéltek veletek, a régi sympós nemzedékek képviselőivel. Most csak a címválasztásunkat próbálom magyarázni, benneteket attól a korábbi kötetől függetlenül arról szeretnék kifaggatni, hogyan emlékeztek most, már nem kevés év után a Symposium indulására. Kezdjük talán azzal, hogy nemrég, Pali, azt nyilatkoztad egy Fehér Dorottyának adott interjúban, hogy szerinted nem is három nemzedéke volt a Symposiumnak, hanem kettő, mert te valahogy köztes helyzetben érezted magad Tolnaiék és Szive-riék között, és nem mondanád, hogy külön nemzedék lettetek volna.

B. P.: Valóban nem volt az ott egy külön nemzedék, én voltam a legidősebb ebben a kvázi második generációban. Móri például, aki csak két évvel idősebb nálam, egyértelműen az elsőhöz tartozott. Én akkor még csak gimnazista voltam, olvastam a *Képes Ifjúságot* – az egyik héten irodalmi oldal volt, a másik héten a *Symposium*. De a Móri akkor már illusztrációkat csinált, írt is, verseket, én csak sokkal később, a már különálló lap harmadik évfolyamában jelentem meg először.

Akkor egy picit lépünk vissza időben, hogy Móri hogyan emlékszik vissza ezekre az első időkre, amikor még a Képes Ifjúság mellékleteként jelent meg a Symposium.

M. F.: '61-ben indult, ha nem tévedek, és négy oldal volt. Négy évig jelent így meg, mellékletként. '65-ben jelent meg az első önálló szám.

És hogy került a laphoz?

M. F.: 1960-ban én a telepi József Attila Elemi Iskolába jártam, és megjelent a Töfe¹.

¹ Tolnai Ottó közéletű beceneve a „régii” symposionisták körében. (A szerk.)

Azt mondta, hozzák rajzokat. Tehát már tudta, hogy rajzolgotok. Akkor fejeztem be a nyolcadik elemet, utána elsős voltam a Moša Pijade gimnáziumban. Ottó egy Rilke-kötetet nyomott a kezembe, a borítóján egy Rilke-portréval, Paula Modersohn-Becker festményével, és egy kis novelláskötetet, *A fal* volt a címe. És engem ez a két kötet fejbe ütött. A Rilke zágrábi kiadású volt. A Sartre-kötetből pedig a *Hérosztratosz* című novella volt az, ami megfogott. Ma is azt mondom, fantasztikus volt, gyönyörű. Még 1960-ban, a Tribün előtt, a Szép Szóban egy költő barátommal léptem föl, soha többé nem hallottam róla, Szentgyörgyi Ferenc volt a neve, az est címe pedig Álompartok. Ott kis, rövid verseket olvastam föl, és Bányai Jancsi el volt ragadtatva tőlük – őt egyébként ott ismertem meg. Ez a két hatalmas impulzus indított el.

Hogyan működött a szerkesztőség, ki mozgatta a dolgokat? Az, hogy grafikával is elkezdett foglalkozni, az később jött?

M. F.: A szerkesztőség már létezett, amikor én odakerültem. Bosnyák készítette elő az anyagot, neki adtuk le a munkáinkat, úgy került be a lapba. Azt hiszem, a mellékletnek végig Bosnyák volt a szerkesztője...

B. P.: Azzal, hogy akkor még a *Sympónak* saját grafikai szerkesztője nem volt, a Forum grafikusa, Krábesz Gréta csinálta a *Sympót* is.

M. F.: Eleinte én illusztrációkat adtam, később verseket is, meg mellékleteket, aszerint, hogyan alakultak számok. De leginkább illusztrációim jelentek meg, négy éven át.

Arra az átmenetre hogyan emlékszik vissza, amikor a mellékletből önálló folyóirat lett?

M. F.: Ott voltak már a folyóiratot később vivő emberek. Bosnyák, Bányai, Tolnai, Domonkos, Utasi, később Gion meg Gerold is, de őket már csak később ismertem meg. Szóval ami engem illet, engem a Töfe indított el.

A Symposium meghatározó grafikai megjelenése mikor alakult ki, kinek az ötlete nyomán?

M. F.: Amikor már tudtuk, hogy lesz a folyóirat, mellettem ott volt még Papp Miklós, aki szintén írt is, meg rajzolt is, sajnos már rég

nincs közöttünk, és a meghatározó ember Baráth Ferenc volt. Mielőtt megjelent volna az első szám, akkor egy kis pályázatot írtak ki a *Symposion* fejlécére, azon én nem vettem részt, de több terv érkezett, és végül a két félkör, a homokóra lett kiválasztva, Kapitány László terve, és ez alakult át, újult meg az évek során, amíg csak volt *Symposion*. A grafikai arculat alakítása mindvégig csoportmunka volt, mi hárman – és Ottó. Az alapvető dolgokhoz, a tördeléshez például már értettünk, én grafikusnak tanultam. Az évben nem vagyok teljesen biztos, de talán 1964-ben az Ifjúsági Tribün ösztöndíjasa és a *Polja* folyóirat grafikai szerkesztője lettem, meg a Tribün galériája részére készítettem katalógusokat, plakátokat. Nagyon szép galéria volt, nem volt nagy a terem, hosszúkás alapterületű, de hófehér.

B. P.: Nagy ablakai voltak, szép világos terem volt...

Egy időben a Polja és az Új Symposium szerkesztősége egymás mellett volt. Ez már az az időszak?

M. F.: Nem, az később volt, a *Polja* már a Tribünön volt, amikor én oda kerültem, a *Symposion* pedig... Én ilyeneket nem tudok... talán... igen, 1966-tól már a *Symposion* is oda került, a Tribün második emeletére. Volt ott egy kis belépő, onnan nyílt a két szerkesztőség.

Erről mostanában több embertől hallottam, hogy az ott nagyon jó helynek számított, jó kapcsolat volt a két szerkesztőség között, például teljesen természetesnek számított, hogy kölcsönösen fordítottak a másik folyóiratban megjelent szövegekből.

M. F.: Igen, a Tribün programjai is két nyelven folytak, megvolt az együttműködés, és a *Polja* már előtte is jugoszláv szinten ismert folyóiratnak számított.

B. P.: Akkoriban történt ott is egy fiatalítás, Boško Ivkov lett a főszerkesztő, azonos korosztályhoz tartozott a két szerkesztőség.

M. F.: Szerintem az kicsit később volt, az évszámokban már nem vagyok biztos, de abban igen, hogy az önálló *Symposion* folyóirat szerkesztősége ott volt, a Tribün második emeletén, ahonnan kiláttunk a Katolikus portára... Ifjúságom legszebb évei ezek. Egy pezsgő, intenzív szerkesztőségi élet volt ott,

naponta legalább tíz ember bejárt. Jöttek, hozták az írásaikat, zajlott az élet.

Milyen személyes, kisközösségi, akár családi élményeik kapcsolódnak ehhez az időszakhoz? Te, Pali, például már bejárász ebben az időben a szerkesztőségbe?

B. P.: Érdekes módon ugyanaz a két ember tehet arról, hogy symposionos lettem, Bányai meg Tolnai. Elsőéves egyetemista voltam, amikor a *Képes Ifjúságban* megjelent tőlem egy oldalnyi vers. Mutatták be a fiatal költőket: volt egy fénykép, két-három sor róluk és a versek. Ahogy megjelent a lap, másnap óránk volt Bányai tanár úrnál, aki akkor még csak asszisztens volt, és aki a két óra közti szünetben, amikor kimentünk cigarettázni, félrehívott, és azt mondta: „Hozzál majd nekünk is verseket.” Ilyen fiatalokat akkor a *Symposion* még nem közölt, ezért én nagy mellénnyel érkeztem meg a Forum klubba, ahova órák után jártunk, és amit akkor még az a Kántor Lajos bácsi vezetett, aki később a Dominót² tartotta. Voltunk ott öten-hatan, talán tízen is, amikor bejött Tolnai, és megkérdezte: melyiktek a Böndör? Bevallottam, hogy én vagyok, erre félrehívott, és ő is verseket kért. Akkor a *Symposion* 36. számában közöltem egy hosszú és – rossz verset... Valamit csak láttak benne, mert leközölték. Attól kezdve én is bejártam a szerkesztőségbe, amíg bejárhattam. Ez talán 1967-ben volt, még egy három-négy évig bejártam, aztán munkaviszonyba kerültem, programozó lettem, akkor már csak heti egy-két órára tudtam benézni, nem jöhettek mindennap. Amire a legjobban emlékszem: Tolnaiék olyan hét-nyolc-kilenc évvel idősebbek voltak nálam, megjelent már mindenkinek egy-két-három könyve, én meg teljesen kezdő voltam, csak ültem ott, és hallgattam, miről beszélgetnek. Ha valakiről, akit említettek, még nem hallottam, akkor hazafelé menet bementem a könyvtárba, és rögtön olvastam azt, akit említettek – ez volt az én iskolám. Valószínűleg többet tanultam ott, mint az egyetemen.

² Újvidéki kisvendéglő, a magyar értelmiség kultikus helye az 1970-es, 1980-as években. (A szerk.)

Milyen közösségek léteztek ekkor Újvidéken? Hova lehetett kapcsolódni a Tribünön kívül?

B. P.: A Tribünön hetente volt magyar program, gyakran előfordult, hogy nem fértünk be a terembe, ami azt jelenti, hogy több mint száz ember összejött egy-egy alkalommal. Persze akkoriban rengeteg volt a magyar egyetemista. A másik hely meg a Forum klub volt. Akkoriban nem négykor volt a lapzárta a Magyar Szóban, mint manapság, hanem tizenegyor, és utána oda jöttek le a kulturális rovatból az újságírók, például a Gerold, és tulajdonképpen a délelőtti vitáinkat ott folytattuk.

M. F.: Ott volt még a *Híd* folyóirat meg a *Kilátó* a *Magyar Szó* mellékleteként, ott is lehetett közölni.

Akkoriban melyik kulturális térhez kapcsolódott jobban a Symposion? A délszlávhoz vagy a magyarhoz?

B. P.: Is-is. Az igazi választóvonal azóta alakult ki: nem követjük már annak a kulturális térnek a történéseit, hiszen egységes térként már nem is létezik. Tény és való, hogy akkoriban jobban ismertük a szerb és a horvát nyelvű irodalmat is, de persze mi magyar íróknak éreztük magunkat. Noha többször megkaptuk, hogy nem vagyunk annyira magyarok, amennyire kéne, de attól mi még azok voltunk. És a világra is nyitottabbak voltunk, már amennyire beszéltünk nyelveket, és be tudtunk szerezni francia, német, angol könyveket.

Föltűnt, hogy a mai vajdasági magyar fiatalok mennyire eltávolodtak a szerb kulturális tértől, mennyire gyöngén beszélnek például szerbül, és emiatt nem tudják eredetiben olvasni az irodalmat, nem tudják követni a körülöttük levő kulturális tér eseményeit, bármelyik műfajban... Ez számomra nagyon meglepő. Annak idején, egyetemistaként például szerbül olvastam a Szolzsenyicin-novellákat, mert a magyar válogatás elég gyöngécske volt. Szóval a szerb kultúra közvetítésével olyan kapuk nyíltak meg, amelyeket kár lett volna nem kihasználni...

B. P.: Hát igen, a magyar Szolzsenyicin-kötet eléggé ki volt herélve, azt én is szerbül olvastam, de az igazi élmény a szerb Eliot-fordítás

volt, de nemcsak Eliotot, hanem sok minden mást is szerbül olvastam. Nem ugyanaz, mint ha az anyanyelvén olvasna az ember, ez tény, de azért mégis... Mi azért majdnem anyanyelvi szinten beszéltek a szerb nyelvet...

M. F.: Nagyon jó horvát fordítások jártak a kezünkben akkoriban. És az a nyitott jugoszláv kulturális tér jól működött, nem véletlen, hogy az első *Symposion*-szám egy Krleža-közlés volt. Nekem úgy tűnik, hogy akkoriban Zágráb mint kulturális központ közelebb volt, mint Belgrád.

B. P.: A szerb és a horvát folyóiratokban rengeteg Ezra Poundot olvastam például, ami magyarul még sehol nem volt. És valahogy természetes volt, hogy követjük ezt is, azt is.

Volt-e ekkoriban a szerkesztőségnek közös irodalmi ízlése, stílusa? Mennyire volt a szerkesztők-szerzők számára evidens az, amit – talán csak utólag – belelátunk a sympós nemzedékekbe? Mennyire volt ez tudatos döntés? Vagy csak a körülmények szerencsés összejátéka lett volna?

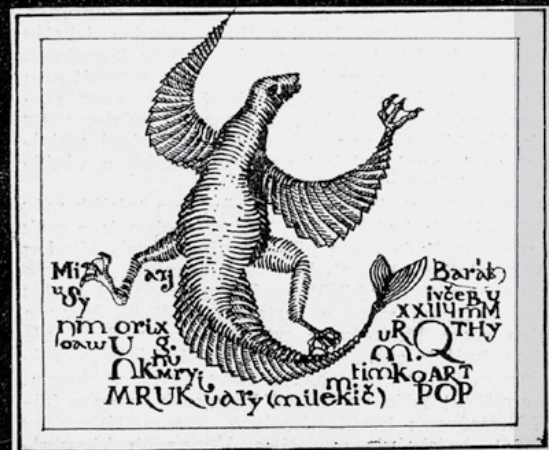
B. P.: Mi ketten talán a legkevésbé vagyunk hivatottak erre válaszolni, mert mi voltunk ott a benjáminok, a két legfiatalabb. Miután először megjelentem, két hónap múlva már szerkesztőbizottsági tag lettem, de nem nagyon mertem én ott megszólalni legalább egy-két évig. Nézd... nem volt ez leírva, nem volt ez megbeszélve, de valahogy olyan természetesen történt az egész. Még akkor is, amikor cserélődtek a szerkesztők. Bosnyák után Fehér Kálmán lett a főszerkesztő rövid ideig, aztán Bányai, Tolnai, Utasi Csaba...

M. F.: Ezek olyan természetes váltások voltak.

B. P.: Nem kellett valami nagy megbeszélés. Tudtuk, hogy mit akarunk, és valahányan tudtuk, nem csak egy-két ember.

A szerkesztőváltások befolyásolták a lap grafikai részét?

M. F.: Nem, ezek a váltások nem voltak törések is olyan értelemben, hogy radikálisan változott volna bármi. Amikor Bosnyák visszament Baranyába, akkor az persze tragikus epizód volt, de a szerkesztőség maradt, ment az élet tovább, és természetesen folytatódta a dolgok minden szinten.

Közismert, hogy voltak belső viták, ezek hogyan folytak?

M. F.: Napi szinten mentek, ahogy az emberek jöttek, hozták az írásaikat, intenzív szerkesztőségi élet volt...

B. P.: De nem voltak ezek olyan földrengés-szerű viták.

Ha az ember ismeri a Symposium történetét, akkor ilyenek ugranak be, hogy volt vita Tolnai és Bori között, vagy hogy Végel Makróját valaki elutasította, valaki támogatta, vagy hogy Bosnyák hogyan vonult ki a szerkesztőségből... Szóval a Symposium történetének markáns pontjai egy állandó, intenzív, nyüzsgő történet részeit voltak?

B. P.: Igen. A Makróról például valóban elég sok szó esett. Az nem volt vitás, hogy a Makró fontos regény. De a véleményünk eltért róla, és ez nem meglepő, megfértek egymás mellett a különvélemények. Ráadásul mindig beállított valaki, aki nem is tartozott a szerkesztőséghez, hol Danilo Kiš, hol Tišma, hol a frissen Újvidékre költözött tanzékesek...

M. F.: Ezzel talán érdekes lenne foglalkozni, hogyan alakult ki az, hogy '60-tól vagy talán inkább '65-től '70-ig egyszerre ennyi ember összejött Újvidéken: Gion és Végel Szenttamásról, jó, Domi már ott volt, mert az Újvidéki Rádióban dolgozott mint zenész, de Tolnai Kanizsáról, Bányai Szabadváról, Fehér Kálmán Csókáról. Mi ketten voltunk a kivételek, a két újvidéki. Meg Gerold. Meg Ladi Kati. Habár ő nem sűrűn járt be.

Mi vezetett oda, hogy megalakuljon az Új Symposium? Ki bábáskodott e fölött Sinkón kívül?

B. P.: Erre azok tudnának válaszolni, akik már semmire se tudnak válaszolni. Bányai. Illetve mégis itt van Tolnai. Meg Végel.

M. F.: Igen, ők ketten még élnek a lényeges emberek közül. Én erre nem tudok válaszolni, csak azt tudom, hogy ahhoz fogható intenzív, pezsgő szerkesztőségi élet soha többé nem lesz. Habár lehet, hogy én elfogult vagyok...

B. P.: Én nem is tudom, mihez hasonlítanám. Hogy már reggel vagy délelőtt tíztől ott van tíz-tizenkét ember, és kultúráról, irodalomról beszél egész nap. És aztán lassan le-

szünk húszan is, és jönnek a még nálunk is fiatalabbak, és azt látjuk, hogy ők is ugyanaból az anyagból vannak, mint mi, ez valami frenetikus élmény volt. Mert jöttek később egyre többen, Danyi Magdi, Thomka Beáta, még később Sziveri Jancsiék, Balázs Attila... Fantasztikus volt.

Te, Pali, még ennek a harmadik nemzedéknek az idején is szerkesztőségi tag voltál.

B. P.: Valóban, én mindhárom nemzedéknél ott voltam, de őszintén szólva én nem vagyok az a típusú ember, aki olyan haj, de nagyon hatott volna a lap szerkesztési profiljára.

M. F.: Én nagyon fontosnak tartanám megemlíteni, hogy Ottónak mekkora szerepe volt, mert ő valahogy mindig megtalálta az új embereket, rátapintott valahogy a megfelelőkre, és nagyon ösztönzően tudott hatni.

Hogyan emlékeztek az 1971-es betiltásra?

B. P.: Ezt már tőlünk többször kérdezték, meg már hívtak bennünket tanácskozásra is. De az az igazság, hogy a Móri meg én akkor Mali Lošinjban voltunk, szürkészöld egyenruhában.

M. F.: Tengerészgyalogosok voltunk.

Eljutott azért hozzátok a híre?

B. P.: Hogyne, olvastuk az újságban, a Magyar Szóban.

Oda jött nektek a Magyar Szó?

B. P.: Persze. Mi, mind a ketten, ott is amolyan kultúrfelelősök voltunk.

M. F.: De ez annyira nem lényeges. Tudtuk, hogy mi történt, de nem voltunk itt, testközelben.

B. P.: Erről nem nagyon lehetett levelezni... De valahogy csak eljutottak hozzánk a részletek, megtudtuk, hogy mi-hogy van.

Abban az interjúban, amire a beszélgetés elején hivatkoztál, én elmondtam, hogy számomra a Symposium két ember jelentette: Bányai János és Tolnai Ottó. Két nagyon különböző emberről van szó egyébként, de nekünk épp erre a két végletre volt szükségünk, hogy az egész összeálljon, és egy ilyen arculatot kapjon.

Meddig vettetek részt a Symposion munkájában?

B. P.: Attól kezdve, hogy odakerültem, én ott közöltem a kilencven százalékát annak, amit írtam. Valamennyit a *Kilátó*ban meg az Ács-féle *Híd*ban. Amikor átvették a *Symposion*t a Sziveri Jancsiék, akkor már inkább a *Híd*ban, amit akkor már Bányai szerkesztett. Amikor aztán a harmadik nemzedéknél beütött a krach, akkor többet nem közöltem, mint ahogy mások se, mert persze folytatódott a lap, akadtak ketten, akik átvették, noha ezt szeretnék elfelejteni, a Kontra meg a... hogy is hívják a washingtoni tudósítót? Igen, a Purger. Szóval szeretnék elfelejteni, de átvették, volt képük átvenni... Akkor már nem csak én nem közöltem, nem közölt ott senki. Illetve mit tudom én, kik közöltek, valakit csak találtak.

M. F.: Én addig voltam ott, amíg meg nem szűnt, és engem arrébb nem löktek egy ajtóval, így kerültem 1983-ban a könyvkiadóba. De ami az én munkásságomat illeti, közben sok minden történt. 1966-ban vagy 1967-ben, nem emlékszem pontosan az évekre, amikor Baráth Feri elment a belgrádi akadémiára, akkor vettem át a *Sympót*, de időközben sok mindent tanultam. A folyóirat magasnyomással készült, de időközben én készítettem az *Index* egyetemistalapot is, az viszont rotációs nyomás volt – azt imádtam: délelőtt betördeltük, délután már ki volt nyomva –, szóval ott lehúztam három évet, de időközben csináltam a dolgomat. 1962-ben volt az első rajzkiállításom a Forum klubban, 1963-ban ugyanott egy kollázskiállítás. 1966-ban egy nagy kiállításom volt Szabadkán, aztán 1967-ben egy nagyon szép rajzkiállítás Belgrádban, a Grafički kolektiv nevű galériában – ez volt életem egyik legsikeresebb kiállítása.

B. P.: Erről írt Oto Bihalji-Merin.

M. F.: Igen. Szóval, amellet, hogy grafikai szerkesztő voltam, meg írtam, itt, a műteremben is tettem a dolgomat.

Pali válaszolt rá inkább, hadd kérdezzem meg ismét: a délszláv vagy a magyar kultúrához érezte magát inkább tartozónak?

M. F.: A magyarhoz, hát onnan hoztuk a könyveket. Meg volt még egy fontos momen-

tum, amikor megjelent a Mészöly. Mikor volt az, Pali?

B. P.: Hát, az évekkel én is ugyanúgy állok, mint te. A fene jobban tudja.

M. F.: 1968-ban volt. Vagy '69-ben? Nem tudom. Mindenesetre akkor már nagy visszhangja volt a folyóiratnak Pesten is. Nekünk nagyon sokat jelentett a látogatása.

B. P.: 1966-ban volt! Aztán később megjelent még egyszer, két ilyen kis, vékony figurával. Az egyiket úgy hívták, hogy Konrád György. A másikat úgy, hogy Nádas Péter.

Hogyan viszonyult a vajdasági magyar közösség a Sympóhoz? Voltak-e író-olvasó találkozók? Itt volt, ugye, a Kanizsai Író-tábor, azzal milyen volt a kapcsolat? Mennyire volt része a szerkesztőség a vajdasági magyar közéletnek?

B. P.: Eleinte nagy fölháborodás kísérte a *Symposion*t az idősebbek részéről. Olyasmire emlékszem például, hogy Tolnai meg Domonkos verseire azt mondták, mit mondták: írták, hogy azoknak semmi közük a valósághoz, mintha marslakók lennének... De aztán ezek a hangok elhalkultak. Nem tört ki a béke, azt nem mondhatom, de volt valami tolerancia. Szóval elfogadták az idősebbek, hogy létezik egy fiatalabb irodalom, amit ők esetleg nem szeretnek... De ez mondjuk a hatvanas években volt, később már nem.

M. F.: Azért volt fontos a Mészölyvel való találkozás, mert attól kezdve megmaradtak a kapcsolatok a fontos emberekkel. Utána kezdünk el járni Pestre mi is, nem?

B. P.: Akkor nyíltak meg a határok, akkor kezdünk el ott könyveket vásárolni. Potom pénzért hoztuk a rengeteg könyvet.

M. F.: Meg a lemezeket!

A tipográfia alakulásáról mesélne még? Mitől lett a Sympo olyan, amilyen?

M. F.: Mondtam, hogy ez csoportos munka volt, az elejétől kezdve. Papp Miklós, Baráth, én és Tolnai. Ottónak mindig volt ötlete, és valahogy finoman alakított, kalauzolt bennünket úgy, hogy azt mi nem is vettük észre. Ez még ott volt, a legelején: imádom ezeket az éveket, soha többé ilyen gyönyörű, szabad, kreatív éveim nem lesznek. Most, ha

visszagondolok, még nagyobb a kontraszt. Minden valahogy magától ment. Rám ez nagy hatással volt, költőként is, festőként is itt nevelkedtem...

B. P.: Na most, látod, ha azt nézzük, hogy előttem ott volt Tolnai, Domonkos, Fehér Kálmán, akkor én egy visszalépés voltam, inkább abba az irányba mentem, amerre az újhaldasok...

Valóban, a verseid kötött formája is inkább hozzájuk kapcsolna...

B. P.: Valószínűleg többet tanultam tőlük, mint Tolnaitól vagy Domonkostól. Szóval, más költő lettem én, mint amikor hívtak, és várták, hogy milyen leszek. De aztán Danyi Magdolna is hasonló költő lett, mint én. A mi kötődésünk erősebb volt az újhaldasokhoz, mint az övéké Kassákékhöz, egyáltalán az avantgárdhoz.

Nemcsak a Sympo kapcsán merül föl a kérdés, hogy van, ugye, az egyetemes magyar irodalom, de vannak-e regionális magyar irodalmak?

B. P.: Persze hogy csak egy magyar irodalom van. De. Vegyünk egy költőt, például engemet. Úgy érzed, hogy magyar költő vagy, hát írsz, magyarul, de mivel programozó vagy, nem járkálsz a Tokaji Írótáborba, meg egyáltalán: itt élsz, itt írsz, itt is közölsz, hiszen miért mennének tönkre a mi lapjaink. De ez azt is jelenti, hogy abba a vérkeringésbe nem is nagyon kerülsz be. Ennek nem nagyon örülsz, de hát mit tehetnél. Egy az irodalom, és más az irodalmi élet. És az irodalmi élet hozza magával azt, hogy mennyire fognak ismerni. Ha pedig fizikailag nem ismernek, mert nem vagy ott, akkor nem biztos, hogy egyáltalán észrevesznek, még ha akár remekműveket írsz is. És ha észrevesznek is, akkor is sokféleképpen alakulhatnak a dolgok... 1968-ban Lengyel Balázs, ő volt akkor A Kritikus, írt egy nagyon szép szöveget a *Vérkép* című kötetemről, úgymond fölfedezett, hogy itt van egy jó költő. Lengyel Balázst általában komolyan szokták venni, de mivel engem nem ismertek, nem láttak, a könyveim nemigen jutottak föl, hát alapjában véve nem történt semmi. 1999-ben Ferencz Győző írt

rólam az *És*-ben, harminc év differencia volt a két említés között, amikor is megint az jelent meg, hogy itt van egy nagyszerű kötet, ez *A változásom könyve* volt – ekkor se történt semmi. Ha mindent összeadunk, nem hiszem, hogy az én húsz kötetemről megjelent volna Magyarországon több mint tíz méltatás.

Gondokodom most ezen... Rád én mindig úgy gondoltam, hogy lám, itt a Böndör, aki nem is igyekszik különösebben Magyarországon költői babérokra törni, hanem ő az egyik legismertebb vajdasági magyar költő. Ezzel szemben most mintha valami keserűséget éreznék a hangodban.

B. P.: Nem, ez egyszerű ténymegállapítás. Ha most belegondolok, lehet, hogy nem került volna semmibe, ha én egy kicsit, hogy is mondjam... nyüzsögtem volna... De nem, keserűség nincs bennem. Akkor lenne, ha azt, amit szerettem volna, nem tudom megírni. Vagy az keserűség, hogy az első regényemet elrontottam. Most mit csináljak? Nem lehet már visszacsinálni. Öröm viszont, hogy a második sikerült. És tény, hogy azt a könyvemet Romániában vagy Szlovákiában jobban megértették, mert tudják, mi az, hogy kisebbség.

M. F.: Elfelejtettünk valamit. A *Symposion*-könyveket. Ami egy elsőrendű műhely volt. Elsőrendű volt a szerkesztője is, Utasi Csaba, és nekem szinte minden könyvem ott jelent meg, '70-ben a *Piros Frankenstein*, '75-ben a *Telep*, '82-ben a *Miniatúr galéria*.

B. P.: Nekem az első két könyvem. Az *Eső lesz* '70-ben és a *Karszt* '74-ben.

M. F.: Meg nagyon sok elsőrendű kötet, Gi-oné, Végelé...

Ahogy így soroljátok a címeket, beugranak a borítók, látom őket magam előtt. Ez talán azt jelenti, hogy vizuálisan is nagyon meghatározó volt ez a sorozat.

M. F.: Az volt, bizony. Aztán volt az a *Symposion*-antológia. Mikor is jelent meg? Amihez Sinkó írt előszót. Ő 1967-ben halt meg...

B. P.: Akkor talán 1964-ben lehetett. Nagyon-nagyon fontos volt.³

³ *Kontrapunkt. Symposion 61–63.* Szerkesztette: Tomán László, Bányai János, Bosnyák István. Forum, Novi Sad, 1964. [Symposion könyvek 3.] A fedőlapon Maurits Ferenc grafikája.

Miért?

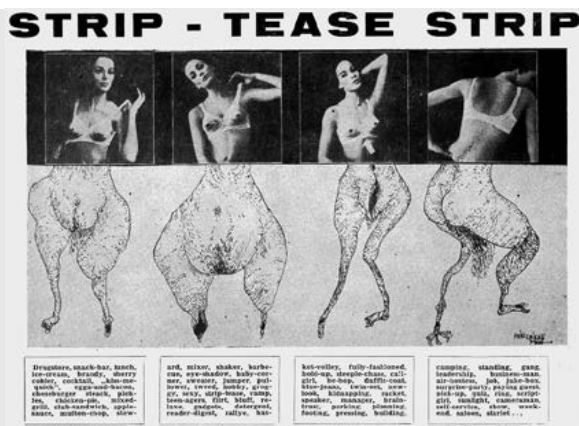
M. F.: Ó, hát... Az írások nagy része megjelent már a mellékletben, voltak persze olyanok is, amelyek pont erre az alkalomra készültek.

B. P.: '64-ben lehetett, mert aztán '65-ben ez is egy adu volt, hogy megérdemlik ezek a fiatalok, hogy legyen egy saját lapjuk.

M. F.: Ez egy elsőrendű műhely volt, a Csaba pedig kiváló szerkesztő.

Miben látja a mai hatását a Symposiumnak?

M. F.: Minden, amit csináltam az életemben, az a Symposium következménye. De nemcsak az én életemben, hanem körülöttem azóta is a sok könyv, írás, mind-mind a vajdasági kultúra mérföldkövei.

Követi-e, hogy mi történik ma? A Symposium ma is megjelenik, vagy ott vannak a Híd folyóirat köré tömörülő Híd körösök...

M. F.: Főleg azt, amit a Híd-ban olvashattam, és ez Faragó Kornéliának köszönhető, hogy megjelent ez az új generáció, egyszerre ennyi ember.

Valóban, ők az első generáció a Symposium óta, akik közösen képesek valami markánsat fölmutatni.

M. F.: Ugyanúgy volt ez annak idején, a Symposium körül is...

B. P.: Csak más világ volt.

Miben látod te a Sympo mai hatását, fontosságát?

B. P.: A Sympo, ugye, nagyban hatott arra, milyen lett ez a vajdasági magyar irodalom, és a mai fiatalok ebbe az irodalomba születnek

bele, és mennek a saját útjukon. Ennyi. Az Új Symposium termelt ki bennünket, mindahányunkat, akik még megvagyunk. És ott maradt az a rengeteg könyv utánunk, ami azért mégis, ne szerénykedjünk, a vajdasági irodalom színe-java. Innen van hova továbblépni.

Most mivel foglalkozol?

B. P.: Az utóbbi tíz évben nagyon kevés verset írtam, ezt szeretném most behozni.

Mondtad nemrég, hogy megírtál hat verset az új kötetedből.

B. P.: Igen, ebből lesz majd kétszáz, úgy két év múlva, ha minden igaz.

Prózát nem írsz? Hisz a Bender & tsa. saját bevalásod szerint is jól sikerült.

B. P.: Elkezdtem egy regényt – most épp ott tartok, hogy nem tudom folytatni.

M. F.: Két éve Bécsben vettem egy fantasztikus, merített papíros, kemény borítós, közel száz oldalas füzetet, azon dolgozom. A címe: Merített füzet Pilinszkyvel. Ez egy rajzos füzet lesz, egy hommage, a felénél tartok, elkészült vagy negyven oldal. Egy-két sort írok le, néha egy-egy versszakot. Volt az a Híd-melléklet, amikor hetvenéves voltam, abban Bányai írt egy Pilinszky-rajzomról, amit akkor készítettem, amikor Pilinszky meghalt. Maga a rajz Bányainál van, és amikor azt a fantasztikus kis esszét elolvastam, eldöntöttem, hogy el fogom készíteni ezt a rajzos füzetet. Valamikor 2018 elején megleszek vele.

Ez esetleg nem volt látható a pesti kiállításodon, a PIM-ben?

M. F.: Nem, ezt még csak nemrég kezdtem. Annyiban van köze hozzá, hogy ez is egy rajzos könyv, amilyenekből ott is volt néhány kiállítva.

Van esetleg esély rá, hogy ez megjelenjen?

M. F.: Nem tudom, előbb még meg kell rajzolnom. Olyan ez, mint amikor az ember előveszi Kafkát. Még valamikor '94-ben történt, hogy fölkeretek, és én nekiálltam Kafkának, aztán nem tudtam leállni.